Asta PETRAITYTĖ

Kauno miesto herbas XV—XX a.

Eduardas RIMŠA. Vilnius, "Diemedis", 1994. P. 192.

Kauno miesto herbui beveik šeši šimtai metų. Jo istoriją Edmundas Rimša savo darbe tyrinėjo nuo seniausių laikų iki šių dienų. Kiekviena detalė jame byloja praeitį.

Autorius Kauno miesto herbo istoriją suskirstė į penkis etapus: "Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis", "Po dvigalvio erelio valdžia", "Tauras Lietuvos Respublikos laikinosios sostinės heraldikoje", "Pjautuvo ir kūjo šešėlyje" ir "Grįžimas prie istorinės heraldikos ištakų".

Kauno herbo istorija prasideda nuo miesto privilegijos: kai 1408 m. LDK didysis kunigaikštis Vytautas suteikė Magdeburgo teises, neužilgo turėjo atsirasti ir miesto antspaudas, kuriame būdavo išraižytas miesto simbolis. Iš seniausiojo Kauno miesto antspaudo (45 mm skersmuo) beliko tik nedidelė legendos (įrašas) dalis. Dar 1935 m. lenkų tyrinėtojas Marijanas Gumowskis rašė apie šį antspaudą, kurį surado Torūnės miesto archyve. Autorius M. Gumowskio darbus vertina kritiškai: Kauno savivaldos ištakos nukeltos į XIV a. pabaigą argumentuojant tuo, kad Kauno antspaudo stilius yra gotikinis, pati legenda užrašyta gotikinėmis didžiosiomis raidėmis. Iš tiesų XIV a. Lietuvos antspaudų epigrafikoje dominavo tokios raidės, jas tik amžiaus paskutiniame ketvirtyje pradėjo keisti mažosios gotikinės, galutinai įsivyravusios XV a. Tačiau visada yra išimčių. E. Rimša, remdamasis Lenkijos sfragistikos žinovu Stefanu Krzysztofu Kuczynskiu, pastebėjusiu, kad kaimyninės Mozūrijos kunigaikščių didžiuosiuose antspauduose gotikinės didžiosios raidės išliko iki XV a. vidurio, datuoja pirmąją Kauno miesto savivaldą ne anksčiau, kaip po 1408 metų. Manoma, kad seniausias antspaudas pražuvo XV a. viduryje per 1463 metų Kauno gaisrą. Po jo dokumentai buvo pradėti antspauduoti mažesniu (36 mm) antspaudu, kuriame gotikinėmis mažosiomis raidėmis įrašyta lotyniška legenda "Senojo miesto antspaudas". Pirmą ir vienintelį kartą miesto sfragistikoje užfiksuotas toks vietovardis, matyt, norėta atskirti nuo kito — Naujojo Kauno.

Kauno miesto antspaudų ypatumas yra tas, kad jie yra herbiniai. Nežinomas nė vienas kitas LDK miestas, kuris XV a. būtų turėjęs tokių antspaudų, dėl to Kauno antspaudai, tyrinėjant Lietuvos miestų herbų atsiradimą ir raidą, yra labai svarbūs. Apie LDK didžiųjų miestų (Vilnius, Brestas, Gardinas) herbus galima kalbėti tik nuo XVI a. pirmosios pusės. Kaunas yra išimtis, nes atvykėliai vokiečiai, kurių miestuose herbo samprata buvo labiau įsišaknijusi, tikriausiai paspartino jei ne Kauno herbo, tai bent herbinio antspaudo atsiradimą XV a. pradžioje. Bet miesto simbolio parinkimas priklausė nuo valdovo.

Čia pat autorius įtraukia skaitytoją į diskusiją, kodėl Kauno miesto simbolis yra tauras, o ne stumbras ar jautis. Vokiečių sfragistikas Bernhardas Engelis Kauno miesto 1511 metų gotikiniame antspaude matė stumbrą, Konstantinas Gukovskis Kauno rotušėje surastame antspaude — buivolą. O lenkų kolekcionierius Wiktoras Wittygas, skelbdamas 1748 m. Kauno miesto antspaudą, jame esantį gyvulį pavadino net elniu. Tik M. Gumowskis atsargesnis: kas vaizduojama Kauno antspauduose — stumbras, tauras ar jautis, galima ginčytis, nors pats pirmenybę teikia stumbrui. E. Rimša atmeta stumbro variantą. XV—XVII a. ikonografinėje medžiagoje beveik visur gyvulys vaizduojamas be barzdos ir be stumbrui būdingos kupros, ragai lyros formos. Autorius remiasi ir naujausia čekų heraldikos literatūra, kurioje buvo atkreiptas dėmesys į vieną reikšmingą jaučių vaizdavimo tendenciją: heraldikos klestėjimo laikais, bent XIV a., jeigu herbe vaizduodavo jautį, tai beveik visada laukinį jautį — taurą. Lietuvoje šis žvėris buvo labiausiai garbinamas: Vilniaus įkūrimo padavimas, XVI a. Lietuvos metraštininko aprašytas 1429 m. suvažiavimas ir vokiečių kronikininko Ulricho fon Richentalio užrašyti faktai. Autorius pateikia lietuvių kalbos ir vandenvardžių, vietovardžių pavyzdžius: taurus žmogus, taurus poelgis, valdovo taurininkas ir Neries intakas Taurupė prie Lapių, Kauno rajone esantys Taurakiemio ir Taurijos kaimai, Tauralaukio vienkiemis.

Pradėdamas aptarinėti trečiąjį Kauno miesto herbinį antspaudą autorius pažymi, kad šiandien sunku rasti XV—XVI a. miesto herbą, kuris būtų išlikęs be pakitimų. Įtakos turėjo mada, miestų savininkų užgaidos, užkariautojų politiniai tikslai. Pirmasis pasikeitimas Kauno miesto heraldikoje įvyko jau XV a. pabaigoje: kiek pasikeitęs antspaudas (apie 40 mm) buvo surastas keliose dešimtyse 1493—1533 m. dokumentų. Tai labiausiai žinomas antspaudas, kuris pakeitė iki tol naudotą Senojo Kauno miesto antspaudą. Autorius patikslina M. Gumowskio pateiktą (apie 1490 metus) datą. 1492.08.18. Vilniuje Aleksandras patvirtino anksčiau išduotą privilegiją ir suteikė miestui naujų privilegijų ir laisvių. Kauno magistratas su valdovo žodiniu leidimu į miesto herbą įdėjo naują, Lietuvos heraldikai nebūdingą simbolį — lygių galų riterišką kryžių tarp ragų. Todėl spėjama, kad naujas miesto spaudas buvo pagamintas po 1492 m. Aleksandro privilegijos suteikimo, bet ne vėliau 1493.07.06., kai pirmą kartą aptinkamas juo antspauduotas kauniečių laiškas Dancigo miesto magistratui. XV a. Kauno mieste vokiška kultūra turėjo didelę įtaką, todėl ši bendruomenė, būdama miesto valdžioje ir stipri ekonomiškai, išsireikalavo iš valdovo ne tik miesto teisių, bet ir savojo identiteto simbolinio įteisinimo: lietuviškas tauras ir vokiškas kryžius. Kauno miesto atvejis nėra išimtinis. Ukrainos istorikas Oleksijus Markevičius savo tyrinėjimuose nurodė daugiau panašių atvejų: pa-

grindiniai antspaudų simboliai buvo vietinės tradicijos, o kitus įtakojo pati vokiečių bendruomenė. Po 1540 m. Kauno magistratas įsigijo naują (54 mm) renesansinio stiliaus herbinį antspaudą. Jame vaizduojamas ne einantis jautis, kaip iki tol, bet stovintis, ir ne su riterišku, bet lotynišku kryžiumi su Nukryžiuotuoju: miestas nominaliai priklausė karalienei Bonai. Antspaudas buvo naudojamas apie 100 metų.

XVII a. viduryje rusų ir švedų žygių į Lietuvą metu sudegė arba dingo iki tol naudoti antspaudai. Magistratas pasigamino naują, kuris pratęsė ikikarines tradicijas: apvalus herbinis skydas, aprėmintas rokokiniu kartušu (49 mm), o tauras (pakelta dešinė koja) vaizduojamas su lotynišku kryžiumi. Autorius spėja, kad XVIII a. antroje pusėje vėl sugrįžtama prie gotikos laikais suformuoto figūros judesio. Ketverių metų seimo laikotarpiu Kauno, kaip vieno iš svarbiausių centrų, antspaude būta naujovių: antspaudų legendos buvo rašomos lenkų, o ne lotynų k., kaip iki tol. Tai ir magistrato, ir miesto teismo antspaudas, kuris pakeitė suolininkų antspaudus. Šiuo metu tai didžiausias (64 mm) žinomas antspaudas, kuris buvo naudojamas iki 1795 m. III Respublikos padalinimo, po kurio antspaudas buvo išimtas, nes jo legendoje buvo nurodyta jau nebeegzistuojanti valstybė. 1796 m. teko sugrąžinti ikireforminį tarėjų spaudą, kuris buvo paskutinis iš LDK laikų.

Rusijos imperijos sudėtyje Kauno miestas buvo pavieto centras ir iki pat 1801 m. naudojo senąjį antspaudą. Nauji Kauno pavieto (47×42 mm ir 36×30 mm dydžiai) antspaudai datuotini 1801—1831 metais. Jie padalinti, simbolizuojant priklausomumą, į du laukus: 2/3 ploto skirta Rusijos imperijos dvigalviui ereliui ir 1/3 taurui su lotynišku kryžiumi bei Nukryžiuotuoju tarp ragų. Toks derinys herbe Lietuvoje iki tol nežinomas 1843.06.11. Imperatorius Nikalojus I patvirtino Kaunui herbą, kuriame vaizduojamas 1812 m. Tėvynės karui atminti obeliskas, kaip antras, po dvigalvio erelio, imperijos simbolis. Tokiam pakeitimui turėjo įtakos 1831 metų sukilimas. Naujasis herbas buvo ne tik miesto, bet ir visos Kauno gubernijos (Rusijos heraldikos ypatybė) simbolis.

Po Pirmojo Pasaulinio karo paskelbus nepriklausomybę ir Kaunui tapus laikinąja sostine, buvo atkuriamas senasis Kauno miesto herbas. Daugiausiai šioje srityje nuveikė dailininkas, archeologas ir muziejininkas Tadas Daugirdas. Jo sukurti Kauno herbo piešiniai tapo pavyzdžiu kitiems dailininkams. Nuo 1933 m. buvo vedamos diskusijos, ruošiami projektai, bet tik 1935.05.03. Kauno miesto taryba priėmė dailininko J. Burbos pateiktą herbo projektą kaip etaloną: stačiakampis suapvalinta apačia herbinis skydas, kurio viršutiniame purpuriniame lauke stovi baltas tauras su auksiniu kryžiumi tarp ragų, auksinis apatinis skydo laukas. Šis Kauno herbas buvo geriausias iš tuo metu siūlomų variantų, bet turėjo nemažai trūkumų (pats tauro piešinys, lauko spalvos). Herbas buvo plačiai naudojamas miesto gyvenime.

Po 1940.06.15. sovietų įžengimo į Lietuvos Respubliką apie esančios heraldikos išlikimą nebuvo galima net pagalvoti. Tiesa, ji su vokiškaja okupacija buvo laikinai grąžinta. Tik N. Chruščiovo laikais prireikė heraldikos kaip suvenyrinės simbolikos. Todėl 1966 m. Ministrų Tarybos nutarimu prie Lietuvos kultūros ministerijos įkurta Respublikinė heraldikos komisija, pirmoji SSRS, kurios tikslas — grąžinti istorinius miestų herbus, jų neturintiems sukurti naujus. Kauno miesto herbo atkūrimo darbai prasidėjo 1967.08.08., baigėsi tik 1969.03.03. patvirtinus dailininko V. Banio herbo projektą. Tai 1935 metų piešinio sekimas, tiktai vietoj tauro vaizduojamas stumbras be auksinio kryžiaus, sukeista priekinių kojų padėtis. Kauno herbo patvirtinimas paskatino sukrusti ir kitus miestus.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. vėl iškilo Kauno miesto herbo klausimas. Tiesa, buvo dirbama jau anksčiau, dar 1987 m., bet tikrieji herbo atkūrimo darbai prasidėjo 1992 m. rudenį ir baigėsi 1993.06.08., patvirtinant dalininko R. Miknevičiaus projektą. Herbo raudoname skyde vaizduojamas sidabrinis tauras su auksiniu kryžiumi tarp ragų. 1993.06.30. Respublikos Prezidentas patvirtino šį herbo projektą specialiu dekretu.

Edmundo Rimšos knyga "Kauno miesto herbas XV—XX a." — profesionalus darbas. Autorius nevengia kritikos ir drąsiai argumentuoja, pateikia savo nuomonę. Konkretaus laikmečio herbas ar antspaudas yra išsamiai, kiek leidžia šiandienos galimybės, apibūdinami, pateikiami jų fiziniai duomenys, fotonuotraukos, perpieštų antspaudų iliustracijos. Knygos stilius paprastas, bet neprarandantis akademiškumo. Autorius, pasakodamas apie Kauno miesto herbą, lyg įtraukia skaitytoją į diskusiją, sudomindamas jį, priversdamas pažvelgti į, regis, smulkią detalę su pagarba ir susižavėjimu — už jos stovi šimtmečiai.